

SADAKA b. İBRÂHİM

(صدقة بن إبراهيم)

Sadaka b. İbrâhîm el-Mısırî eş-Şâzelî
(ö. VIII./XIV. yüzyılın ikinci yarısı)**İslâm tıbbının önde gelen
göz hekimlerinden biri.**

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Göz hekimliğinde kendisinden önceki birçok İslâm ve Grek meslektaşını *Kitâbü'l-'Umde'ti'l-kühliyye fi emrâzi'l-başariyye* adlı eseriyile geride bırakan Sadaka b. İbrâhîm, Memlûkler döneminde Mısır'da yaşamış, Brockelmann'ın tahminine göre XIV. yüzyılın ikinci yarısında vefat etmiştir (*GAL*, II, 171; *Suppl.*, II, 170). Göz hastalıkları alanında titiz, dikkatli ve ayrıntılı bir çalışmanın ürünü olan kitap beş bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm gözün anatomisi ve işlevleri, ikinci bölüm genelde tıpla, özelde gözle ilgili bilgiler, üçüncü bölüm belirgin göz hastalıkları ile teşhis ve tedavi yöntemleri, dördüncü bölüm zor farkedilen göz hastalıkları ve tedavileri, beşinci bölüm gözle ilgili tıp materyalleri üzerinedir. George Sarton'a göre müellif, II. yüzyılın sonundan (IX. yüzyılın başı) itibaren devam eden Arap göz hekimliği geleneğini (kehâllik) sürdürmekle birlikte orijinal bir gözlemci ve dikkatli bir araştırmacıdır ve eserinde birçok yeni görüşe yer vermiştir. Meselâ ilk bölümde gözün embriyolojik orijinini araştırmaktadır. Onun belirttiğine göre ilk teşekkül eden organın Aristo kalp, Hipokrat beyin ve gözler, Ebû Bekir er-Râzî ciğer olduğunu söylemiştir. Ardından eski tıp ve felsefede bilinen üç görme teorisini tartışır ve bunlardan, Câlî'nüs'tan (Galen) beri birçok bilginin benimsediği görme olayında göz kadar aydınlanmış nesnenin de önemli rolü bulunduğunu ileri süren üçüncü teoriyi tercih eder. Yine bu bölümde gözün karşılaştırmalı anatomi ve fizyolojisini incelemekte, farklı hayvanların gözlerinin şekil, renk ve fonksiyonlarını ele almaktadır. Göz problemlerinin birçoğunun beyinle ilgili olduğunu belirtir ve gözün anatomisini onunla birlikte inceler. Bu arada farklı ırkların göz yapısı hakkında yaptığı mukayeseli tesbitler antropoloji açısından son derece önemlidir.

Sadaka b. İbrâhîm, içinde yaşadığı Mısır toplumunda yaygın biçimde görülen göz hastalıklarının sebepleri üzerinde durarak bunların genellikle toz ve kumdan kaynaklandığını, ancak buna Mısırlıların beyninin zayıflığının da yol açtığını söyler. Meşhur

göz hekimi Ali b. İsâ el-Kehhâl tarafından zikredilmeyen bazı göz hastalıklarını da ele alır. Meselâ eserinin üçüncü bölümünde göz kapağı, mercek ve kornea gibi kısımları inceler ve bunlardan her birinin kaç hastalığı olduğunu belirterek göz kapağına ait otuz altısını sıralar. Özellikle trahomun farklı safhalarını gösteren dört ayrı teşhiste bulunur. Göz kapağı ile göz küresi arasındaki konjunktiva tabakası hakkında Ali b. İsâ'nın saydığı rahatsızlıklara iki tane daha ekler. Göz kasılmasına sebebiyet veren baş ağrısı ve menopozla da ilgilenen müellifin özellikle gözün ön odasında litihap toplanması (hypopyon) ve katarakt hakkındaki incelemeleri son derece dikkat çekicidir. Halife b. Ebû'l-Mehâsin gibi o da göz hastalıklarının yaş ve mevsimlerle ilgili olduğunu tesbit etmiştir.

Geniş bir tıp birikimine sahip olduğu anlaşılan Sadaka b. İbrâhîm tıbbın pratiğine ve deneylere açık bir hekim, aynı zamanda Şâzelîyye tarikatına mensup samimi bir dindardır. İslâm göz hekimliğinin son ve en olgun eseri kabul edilen (Sarton, III/II, s. 1723-1724) *Kitâbü'l-'Umde*'yi Gevrekzâde Hasan Efendi *Zübdetü'l-kehâliyye fi teşrihi'l-basariyye* adıyla muhtasar olarak Türkçeye çevirmiştir (*DİA*, XVI, 317). Henüz yayımlanmayan eseri Julius, Hirschberg *Die arabischen Lehrbücher der Augenheilkunde* adlı çalışmasında ilim âlemine tanıtmıştır (Berlin 1905, s. 95-150).

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, II, 1171; Brockelmann, *GAL*, II, 171; *Suppl.*, II, 170; *İzâhu'l-meknûn*, II, 123; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 213-214; Sarton, *Introduction*, III/II, s. 1723-1724; Recep Uslu, "Hasan Efendi, Gevrekzâde", *DİA*, XVI, 317.

MAHMUT KAYA

SADAKA b. MANSÛR

(صدقة بن منصور)

Ebû'l-Hasen Seyfû'd-devle Sadaka
b. Mansûr b. Dübeyş
el-Mezyedî el-Esedî en-Nâşirî
(ö. 501/1108)**Mezyedî emîri
(1086-1108).**

442 (1050) veya 446 (1054) yılında doğdu. Mezyedî Emîri Mansûr b. Dübeyş'in oğlu olup hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Hûzistan'da hapiste bulunduğu sırada Sultan Alparslan, Emîr Porsuk'u Hûzistan hâkimi Hezâresb'e elçi olarak gönderip serbest bırakılmasını sağladı. Sultan Melikşah tarafından Âmid'i Mer-

vâniler'den almakla görevlendirilen Fahrüddeve'nin ordusuna katıldı. Savaş sırasında esir düşen Ukayloğulları'na mensup erkek, kadın ve çocukları para ve mal karşılığında esaretten kurtardı. Ardından babası Mansûr'la birlikte Fahrüddeve'nin oğlu Zaimüddeve Ebû'l-Kâsim'in emrinde Meyyâfârikin'i kuşatan Selçuklu ordusunda görev aldı. Babasının 479 yılı Rebülâhîrinin sonlarında (Ağustos 1086) ölümü üzerine Sultan Melikşah tarafından Mezyedî emîri tayin edildi. Sadaka, Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından oğulları ve Selçuklu hânedanının diğer mensupları arasında başlayan taht kavgaları sırasında önceleri Sultan Berkıyaruk'u destekledi. Bağdat'a giderek kendi adına hutbe okutmak isteyen Berkıyaruk, Hûzistan'dan Vâsıt'a gelince Sadaka da kalabalık ordusuyla ona katıldı. Böylece Berkıyaruk aleyhine bozulmuş olan denge büyük ölçüde düzelmiş oldu ve Bağdat'ta Berkıyaruk adına hutbe okundu (31 Aralık 1099).

Büyük malî sıkıntı içinde bulunan Berkıyaruk'un, veziri Ebû'l-Mehâsin ed-Dihistânî aracılığı ile Sadaka'ya devlet hazinesinden kalan 1 milyon dinarla geçmiş yıllardaki borçlarına karşılık olmak üzere büyük bir meblağ ödemesini emretmesi sultanla aralarının açılmasına yol açtı. Vezirin, sultanın emrine itaatsizliği halinde asker gönderip beldelerini istilâ edebileceklerini bildiren mektubu eline ulaştınca çok sinirlenen Sadaka emîrliğinin merkezi Hille'de ve hâkimiyetindeki diğer şehirlerde hutbeyi Muhammed Tapar adına okutmaya başladı. Berkıyaruk, Bağdat'a geldiğinde defalarca haber gönderip huzuruna gelmesini istediysede o bunu reddetti. Sultanın Emîr Ayaz vasıtasıyla, hizmetine girdiği takdirde her istediğini yerine getireceğini bildirmesine rağmen diretmeye devam etti ve bu meselenin altında parmağı olduğuna inandığı Vezir Ebû'l-Mehâsin kendisine teslim edilmedikçe huzura gelmeyeceğini bildirdi. Berkıyaruk böyle bir şartı kabul etmeyince Sadaka iktâlarını iyice yerleşti, hatta Kûfe'ye gönderdiği kuvvetlerle sultanın oradaki nâibini uzaklaştırdı. Hânedan mensupları arasında devam eden taht kavgalarından istifade ederek hâkimiyet bölgelerini genişletti.

Taht mücadeleleri sırasında Sultan Berkıyaruk'u takip eden Muhammed Tapar ve Sencer 27 Zilhicce 494 (23 Ekim 1101) tarihinde Bağdat'a ulaştılar. Sadaka da 495 Muharreminde (Kasım 1101) Muhammed Tapar'a bağlılığını arzetmek için Bağdat'a geldi. Sultan Berkıyaruk 495'te (1102) İsfahan kuşatmasını kaldırıp Hemedan'a gi-